

Několik poznámek a námětů k fenoménu novodobé turistiky a rekreace

MIROSLAV GOTTLIEB

Kabinet teorie architektury a tvorby životního prostředí ČSAV

V moderních průmyslových společnostech se stále ve větší míře prosazují dva rozporné procesy. Na jedné straně je to proces urbanizace, soustřeďování obyvatelstva do stále rozlehlejších městských aglomerací, nazývaných některými sociology a teoretiky architektury megalopole,¹ jenž je současně charakterizován zmenšováním počtu malých sídelních celků. Na druhé straně je to proces vyznačující se hromadným opouštěním velkoměst jejími obyvateli na určitou dobu, jak se to projevuje při moderní rekreaci v mimoměstské krajině, cestováním, turistickým ruchem domácím i zahraničním — tj. těmi fenomény, které v životě soudobého člověka nabývají stále většího významu, takže je můžeme označit již dnes za fenomény masové. Procesy spjaté s růstem městských aglomerací, stejně tak jako procesy spjaté s únikem obyvatel těchto aglomerací do „volné přírody“, jsou důsledkem vzájemného propojení složitých ekonomických, technických, kulturních, sociologických, psychicko-zdravotních a hygienických příčin, které je zapotřebí souhrnně analyzovat, abychom pochopili podstatu jevu, který bývá často označován jako ambivalentní vztah moderního člověka k velkoměstu a k mimoměstské krajině, k přírodě.

Je-li tendence k růstu velkých měst dána jejich rostoucími funkcemi národohospodářskými, obchodními, kulturními i shromažďovacími, vytváří-li velké město pro své obyvatele vyšší civilizační úroveň, zajišťuje-li lépe jedinci ekonomické existenci podmínky, dává-li mu možnost bohatého kulturního žití (k tomu přistupují i takoví činitelé jako výhoda anonymity, možnosti volby, identifikace se širším so-

ciálním celkem),² je naopak tendence úniku z velkých měst posilována stále složitějším a komplikovanějším začleňováním osobnosti do společenských a pracovních struktur a systémů, které s postupující vědeckotechnickou revolucí a automatizací výroby budou nabývat důsledně logických a racionalistických podob. Soudobá civilizace ve velkých městech s jejich přeplněností, hlukem, nečistotou ovzduší, chaotickou dopravou narušuje člověka jako přírodně společenskou bytost — animal denaturé (Vercors) —, vystavuje jej tlakům, kterým není s to se přizpůsobit, což u něj vyvolává nejružnější „civilizační nemoci“ (psychózy, neurózy), nadměrně zatěžuje jeho psychiku na úkor tělesné činnosti (mnozí lékaři upozornili např. na korelační vazby mezi stoupajícím počtem infarktů a klesající křivkou tělesné zátěže).³ Naproti tomu mimoměstské přírodní prostředí umožňuje člověku nalézat jeho ztracenou celistvost bytí, kultivovat jeho emoce, nacházet nové zdroje růstu jeho estetického citění a dát mu prostor pro tělesný pohyb a různé druhy sportovní činnosti. Civilizovaný člověk se nevrací „do náruče přírody“ po způsobu rousseauovského primitiva. Chce ji naopak využívat ve smyslu civilizačního výdobytku jako místa pro obnovu a kultivaci vlastních bytostných sil. Bez tohoto nově obnoveného důvěrného styku s přírodou na nové základně by člověk nevyhnutelně musel v pokračující technické civilizaci zakrňovat.

Soudobé tendence a fakta

Hromadná rekreace, cestování, motorismus, zahraniční i domácí turistický ruch, spjatý s autentickou poznání, stává se v dnešním

¹ Jean Gottmann: *Grandeur et misères de l'urbanisation moderne*, Urbanisme, 34e Année No 88.

² Raymond Lopez: *L'avenir des villes*, éditeur Robert Laffont, Paris 1964.

³ V. V. Leonovič: *Iskusstvennaja srěda obitaťja kak socialnyj faktor biologičeskoj evolucii čeloveka — Učenyje zapisky katedr obščestvennyh nauk vuzov g. Leningrada — Filosofija — 1965.*

světě nezaměnitelnou potřebou člověka, kultivující další jeho potence. Na této základně vyniká i nový typ „masového turisty“ se zvláštní strukturou požadavků a přání. Nevyžaduje luxus, nýbrž jen nezbytné zaopatření, vyhýbá se přepychovým hotelovým zařízením, ale chce cestovat, poznávat cizí kraje individuálním způsobem (mototuristika). Tento vývojový trend sledují všechny evropské země, příkládající turismu značný význam; s ohledem na to usměrňují i své nabídky, aby příliv zahraničních turistů do země byl co největší.

Řada států jako Španělsko, Itálie, Rakousko prožívá „turistický zázrak“ (od ledna do září 1965 přijelo do Španělska přes 12 milionů zahraničních turistů; v roce 1964 navštívilo tuto zemi 16 milionů turistů atd.). Z ekonomického hlediska se zahraniční turistika stala významným činitelem v národním hospodářství a přeměnila se v nejvýnosnější odvětví „průmyslu“. Příjmy asi od 100 milionů turistů ročně se ve světě pohybují kolem 10 miliard dolarů, což je více, než plyne ze světového obchodu naftou. Ve Švýcarsku je např. turistika větším zdrojem valut než chemický nebo hodinářský průmysl. Zahraniční návštěvníci Velké Británie zvýšili v r. 1964 příjmy státní pokladny o 300 milionů liber a cizinecký ruch se stal největším zdrojem britských dolarových příjmů. Zatímco američtí turisté utratili ve Velké Británii 80 milionů liber, z vývozu dopravních prostředků do USA bylo získáno jen 59 milionů liber a z vývozu pověstné anglické whisky jen 56 milionů liber. Stejně tak Španělsku přináší turistika asi 2/3 zahraničně obchodního obrátu. Vývojové trendy mluví o dalším podstatném prohloubení těchto jevů. Vezmeme-li za základ vývoj zahraniční turistiky od roku 1958–1963, pak počet lidí, trávících dovolenou nebo prázdniny v zahraničí, neustále roste. Tak např. v tomto období znamenala NSR růst o 16 %, Itálie o 32 %, Francie o 60 %, Velká Británie o 72 %, Portugalsko o 95 % a Španělsko dokonce o 145 %. Anglická šetření říkají, že Angličané strávili 1/3 dovolených v zahraničí a přitom z tohoto množství byla celá 1/5 rodin, jejichž roční příjem nepřevyšuje 950 liber šterlinků.

Stejně tak domácí turistika a rekreace v mnohých západních zemích takřka rozmety všechny zvyklosti a konvence. In-

dividuální mototuristika pod stanem se stala jevem, který už dávno není vyhrazen mladým lidem, slabším sociálním vrstvám, milovníkům přírody či trampům jak tomu bylo ještě před několika málo desetiletími. Tak např. ve Francii bylo zřízeno přes 17.000 kempinků s odstupňovaným vybavením a pro každého třetího Francouze se v době dovolené stal stan, stanové městečko, autokempink způsobem jeho bytí. Ve Velké Británii, jakož i jinde ve světě, získalo velkou oblibu cestování s kempinkovými přívěsnými vozy. Tímto způsobem tráví dovolenou podle odhadů asi 4 milióny Angličanů.

Určité vývojové tendence tímto směrem, i když v oslabené podobě, můžeme vysledovat i v ČSSR, jak to vyplývá z údajů uveřejněných Vládním výběrem pro cestovní ruch. Projevují se především v růstu individuální rekreace (tzv. volného cestovního ruchu), což má za následek odklon od ubytování hotelového typu. Je to způsobeno jak rozvojem zahraniční rekreace našich občanů, tak i rozvojem mototuristiky (stanování a táboření v přírodě). Stejný odklon od hotelového ubytování lze pozorovat relativně i u zahraničních návštěvníků přijíždějících do ČSSR. Tím však není řečeno, že kapacita hotelů (v Praze je například využita na 98,8 %, zatímco světový průměr se pohybuje kolem 50–60 %, což ukazuje na napjatý stav) v hlavních centrech republiky je dnes dostatečná. Podle průzkumu Čedoku chce naše hlavní město navštívit, alespoň na krátkou dobu, každý zahraniční návštěvník. Většina z nich si stěžuje na špatné ubytovací možnosti.

Vycházejí z významu rekreace pro moderního člověka i z tendencí, jež se v této oblasti ve světě i u nás projevují, bylo by zapotřebí promyslet některé problémy teoretického i praktického dosahu.

Náměty a návrhy

1. Mezi četnými funkcemi krajiny (zemědělství, lesnictví, vodohospodářství, těžba hmot a energií, průmysl, doprava, sídliště) by neměla být rekreační funkce krajiny chápána jako nějaká okrajová záležitost a odsouvána na podřadné místo. Rekreační oblasti jsou národohospodářsky tak cenné jako oblasti s nejbohatšími přírodními zdroji.

2. Na podkladě vládního usnesení č. 992/62 o rajonizaci cestovního ruchu v ČSSR a na podkladě R-plánu by bylo správné přistoupit k vypracování ucelené koncepce rekreace, z níž by bylo možno odvodit i určité investiční záměry. Předpokládá to především konfrontovat dnešní stav v této oblasti (zachytit i určité vývojové trendy) s přáními a požadavky jednotlivých sociálních skupin (i podle věku, pohlaví atd.) a tyto pak s rekreační kapacitou dnešní i budoucí krajiny, jakož i s našimi ekonomickými možnostmi. Zde se nelze obejít bez řady i dílčích sociologických průzkumů a sond.⁴ Už dnes však lze hypoteticky mít i zato, že výsledky podobných sociologických šetření nás odkáží k vytváření bohaté škály rekreačních možností (oblasti vhodné pro pohybovou turistiku, oblasti „ticha“, oblasti vhodné pro mototuristiku, kempinky, chatařské oblasti atd.). Tímto směrem se ubírá například předběžný návrh rajonového plánu Šumavy, která dnes představuje ve střední Evropě jediné rozsáhlejší území nezasazené podstatně industrializačními procesy. Celý krajinný celek má být rozdělen do 7 oblastí se specifickým charakterem. V nejhodnotnějších místech (jako Černé a Čertovo jezero, Povydrří, údolí Hamerského potoka) se počítá se zřízením oblasti „ticha“.
3. Dosavadní vytváření oné bohaté škály rekreačních možností probíhá velmi živelně se všemi průvodními negativními vlivy jak na člověka, tak i na krajinu. Záporné vlivy moderní rekreace vedou často k tomu, že sama tato rekreace ztrácí své opodstatnění a neguje sama sebe. Zvláště v letních měsících vytváří se na zvlášť přitažlivých místech rekreační přelidněné aglomerace dosahující, jako v povodí Berounky, největších hustot osídlení ve světě. Vysoká hladina hluku, znečišťování ovzduší a půdy vede konec konců i k devastaci krajiny, jejich rekreačních i estetických hodnot. Tyto živelné důsledky budování rekreačních zařízení (zvláště u někte-

řích přehrad) narážejí na oprávněné protesty hygieniků.⁵ Avšak při komplexním řešení zemědělského, lesního a vodního režimu v rekreačních oblastech by, podle našeho mínění, ztratila oprávnění dnes často hájená koncepce, jež proti sobě antagonisticky staví rekreační obytnost a zemědělskou užitnost území. Tyto dvě sféry nejsou neslučitelné. (Například ovocné zahrady mohou sloužit k rekreačnímu oddychu i k zemědělské činnosti).⁶

Všechny tyto tendence, které jsou důsledkem neřízeného živelného procesu, kdy každý staví chaty, weekendy, rekreační střediska podle hesla „kde se mi zachce a jak se mi zachce“, jsou svědectvím, že se nám nepodařilo sladit zájmy individuální, skupinové (závody) se zájmy celospolečenskými.

4. Tyto rozpory mezi zájmy skupinovými (závody) a celospolečenskými jsou markantně vidět v praxi při budování rekreačních zařízení závody z velkých průmyslových aglomerací (Ostrava). V mnoha případech závody staví i nákladná rekreační střediska pod vlivem současné tíživé situace bez podrobných vědeckých (sociologických) rozborů a perspektivních pohledů, často v překrvených rekreačních oblastech, s nadměrnými náklady a bez jakéhokoli architektonického konceptu. Tak dochází k živelnosti a nesouladu při budování inženýrských sítí, občanské vybavenosti, nezbytných sociálních zařízení či obchodní sítě, při úpravách terénu i stavbě komunikací atd. Tím není rekreační funkce krajiny využívána komplexně; místo aby tato rekreační místa sloužila více druhům rekreace (a to především těm, jejichž celkový podíl bude narůstat, tj. individuální turistice a mototuristice), slouží v podstatě jen závodní rekreaci. Ukazuje se, že je nutné promyslet praktický způsob, jak zajistit v širším celku (kraj) komplexní výstavbu jednotlivých rekreačních oblastí. Předpokládá to mít i dostatečný počet vysokoškolsky vzdělaných odbor-

⁴ L. Bierhanzl, J. Ertl: *Rozvoj ubytovacích služeb v souvislosti s předpokládaným vývojem základních forem cestovního ruchu* – Výzkumný ústav obchodu – 1962.

⁵ *Hygiena umělých vodních nádrží a jejich okolí* – referáty na konferenci v Olomouci (14.–16. 1962),

Ústav pro tvorbu a ochranu krajiny ČSAV – Praha 1962.

⁶ Otakar Kuča: *Krajina a přírodní prvky v životním prostředí* (Výtah z úkolu) – Výzkumný ústav výstavby a architektury 1964.

níků, specialistů „tvorby krajiny“, zaměřených tímto směrem.

5. Má-li dojít k určitému rozšíření volné rekreace u našich občanů (individuální cestování za hranice, tak i kempinky doma), má-li nastat další prudký rozmach tohoto způsobu využití volného času v západní Evropě,⁷ měli bychom prozkoumat, jak se tyto skutečnosti odrazí i v našem tzv. vázaném cestovním ruchu (závodová rekreace, výběrová rekreace, ROH, lázeňské léčení). Bylo by jistě neodpuštělným luxusem, kdybychom přistoupili k budování zařízení pro cizinecký ruch a pak každým rokem zjišťovali, že objekty závodové rekreace jsou stále méně a neefektivně využívány.
6. Z toho vyplývá, že otázka investic do oblasti rekreace a turismu v období hromadného cestovního ruchu se stává otázkou zásadního významu. Abychom se nedopustili podobných prohřešků jako mladé začínající turistické země (Řecko, Jugoslávie) při stavbě různých druhů turistických objektů a nedocházelo k nedostatkům při nezbytném požadavku ochrany přírody, k přílišnému nahuštění rekreace do několika center, k zavádění jakéhosi obecného „evropského“ stylu, zbaveného vlastního světo- bytného projevu atd., bylo by jistě správné naši koncepci rozvoje rekreace a turistiky porovnat se světovými zkušenostmi. (Konzultace s předními světovými odborníky, svolání mezinárodního symposia o otázkách hromadného cestovního ruchu, nebo po příkladu Jugoslávie pozvat do ČSSR Misi OSN pro výzkum turistiky). Tato praktická opatření jsou o to důležitější, uvědomíme-li si, že naše republika je mezi ostatními socialistickými zeměmi „turistickou velmocí“. Z 10 miliónů zahraničních turistů, kteří v roce 1964 navštívili evropské socialistické země, připadá přes 3,7 mil. osob na ČSSR, následuje Jugoslávie s 2,2 mil., SSSR asi s 1,8 mil. a

Maďarsko s 1,3 mil. zahraničních návštěvníků. Současně je třeba mít na zřeteli, že otázku přímých investic do turistického ruchu nelze odtrhnout od vývoje celé škály výrobních odvětví, služeb a obchodu, které tak či onak s ním souvisí (od automobilového průmyslu až po průmysl sklářský, od vyhovující dopravní sítě, opravárenských služeb až po upomínkové předměty atp.).

7. Stejně veliké nároky budou v nejbližší době kladeny i na krátkodobou rekreaci, a to především obyvateli velkých měst a měst průmyslových. Kromě obecných příčin, o nichž byla zmínka v úvodu, je zapotřebí vidět, že z 830 sídel nad 2.000 obyvatel je 235 našich měst zasaženo bezprostřední blízkostí vysoce znečištěného toku, 200 měst zasaženo vysokým stupněm znečištění vzduchu atd.⁸ I kdyby se nám podařilo tyto abnormálně negativní vlivy postupně odstranit, otázka krátkodobé rekreace těmito opatřeními vyřešena být nemůže. Příčiny zcela neuspokojivého stavu krátkodobé rekreace ve městech totiž vězí v celé dosavadní jednostranné koncepci výstavby. Redukce celé škály různých typů bydlení na výstavbu obytných činžovních domů od 4. podlaží výše (při čemž se jaksi toleruje výstavba rodinných domků) přispívá k rozmnožování amorfni, nediferencované urbanoidní masy, která není s to probouzet a posilovat výhonky nového životního stylu. Tím, že jsme zcela opomíjeli výstavbu sdružených a řadových rodinných domků (s nimiž jsou v mnoha zemích ty nejlepší zkušenosti) z nej- různějších ne vždy domyšlených důvodů ideologických, (aby se nepodporoval „škodlivý individualismus“), technických (jako by se při tomto druhu výstavby nedalo použít mechanizace a dokonale zvládnout inženýrské sítě) či ekonomických (nadsazené námitky pokud jde o ekonomické využití hustoty osídlení, lineární posuzování úbytku zemědělské

⁷ Svědčí o tom mimo jiné i trendy ve změnách spotřeby a rozvrstvení vydání. Výrazný vzestup má nastat u podílu vydání na zboží dlouhodobé spotřeby, at už určené pro domácnost, anebo u vydání za osobní dopravní prostředky. Struktura spotřeby v NSR podle životních nákladů čtyřčlenné domácnosti ve střední příjmové skupině svědčí o pokračující tendenci k poklesu váhy výdajů na potraviny ze 46 % v roce 1950 na 34 % v roce 1964.

Výdaje na byt tvoří 16 %. Největší přírůstek, reálně o 121 %, zaznamenaly výdaje na zboží a služby rázu dlouhodobé spotřeby a cestování. Ve studii *Réflexion pour 1985* zpracované předními francouzskými vědci a odborníky jako podklad k 5. plánu se předpokládá, že v roce 1985 bude mít 75 % francouzských rodin minimálně 1 vůz a 25 % rodin 2 i více, což má představovat 2,8 lidí na jedno auto.

půdy), vytvářeli jsme si a do budoucna ještě vytvoříme nedozírné těžkosti s krátkodobou rekreací. Není těžké pochopit, že výstavbou sdružených a řadových rodinných domků (kterou bychom mohli co nejlépe uspokojit 20—30 % žadatelů o nové byty) bychom mohli na určitý čas řešit i otázky krátkodobé rekreace v místě a tím současně srazit o několik stupňů vysokou chatařskou horečku a regulovat hromadný útěk z měst do přírody. Počítáme-li při výstavbě tzv. Severního města v Praze se soustředěním 35.000 lidí do několika

domů o 13, 21 a 42 podlažích, stavíme-li ve městech jako Benešov celé soubory 11tipodlažních domů, vytváříme tím automaticky do budoucna u jejich obyvatel — v závislosti na růstu jejich životní úrovně — potřeby úniku do přírodní krajiny. Ukazuje se, že jediným správným přístupem k řešení otázek rekreace je komplexní pojetí problematiky životního prostředí jako dynamických vztahů mezi bydlištěm, pracovištěm a rekreačními oblastmi zprostředkovaných dopravou.

⁸ Vladimír Palla, Otakar Máčel, Zdeněk Malík, Miroslav Lukašík, František Uličný, Radomír Čada: *Základní otázky osídlení v ČSSR*, Výzkumný ústav výstavby a architektury, Brno-1963.